

**ANTISUVERENIZAM, DIMENZIJA
IDEOLOGIJSKOG ANTIBOSANSTVA**

**ANTISOUVERENISM, THE IDEOLOGICAL
ANTI-BOSNIANISM'S DIMENSION**

Sažetak

U povijesnom, kulturnom i političkom subjektivitetu bosanskog naroda prisutna je stalna mogućnost njegovog osvješćenja u odnosu sa suverenom, teritorijski cjelovitom i politički neovisnom bosanskom državom. A plan zaprećenja ili uništenja tog bitan je sadržaj etnonacijskih teleologija srpstva i hrvatstva u kojima su Bosna i njen narod smatrani samo gradivom za konačno dostizanje etnonacijskih ciljeva. Upravo zato je ideologija antibosanstva bitan sadržaj etnonacijskih teleologija srpstva i hrvatstva. Iako mijenja oblike, njena suština traje kroz cijelu povijest etnonacionalizama.

Iz praćenja i proučavanja tragova različitih oblika etnonacijskog antibosanstva u historiji, kulturi i politici, tragova koji vode do dogođenog i presuđenog genocida, iz odgonetanja psihičkih stanja i onih koji su izvršili taj zločin i onih nad kojima je počinjen, slijedi pitanje: Koja od dimenzija te složene pojave najčešće izmiče razumijevanju te ostaje bez jasnog imena? Čini se da ime antisuverenizam jasno odražava srž te dimenzije u značenjskom polju ideologije antibosanstva. To ime priliči glavnim tokovima etnonacijskih teleologija srpstva i hrvatstva u njihovim odnosima prema mogućnostima političke osvjestivosti bosanskog naroda u njegovoj suverenoj državi. Ali isto ime priliči i bitnim sadržajima državnih ideologija Srbije i Hrvatske u njihovim odnosima prema bosanskohercegovačkoj državnoj suverenosti, teritorijskoj cjelovitosti i političkoj neovisnosti.

Sve dok te države ne priznaju i de jure i de facto da bosanskohercegovačka državna suverenost znači isto što i njihove, pa čak i više od tog, neće i ne može biti harmoniziranja odnosa među njima i uspostavljanja uvjeta života koji bi ustrajno bili unapređivani u politici, a to znači u izmirivanju suprotstavljenih interesa prema zajedničkom dobru. Kada se kaže "i više od tog", to znači da bosanskohercegovačka društvena pluralnost, koju dugo ugrožavaju srbijanski i hrvatski hegemonizmi, mora biti šticeana kao politički princip i kao uvjet izlaska iz geopolitičke nesigurnosti u evropskom području kojem pripadaju te države. Nije bosanskohercegovačka država uzrok te nesigurnosti. To su razarajući odnosi srbijanskih i hrvatskih političkih i kulturnih elita prema njoj.

Okvir bosanskohercegovačke države, njeni historija, kultura i politika, dugog su trajanja. A ustavna vladavina u njoj, u modernom značenju tog pojma, uspostavljena je nakon Drugog svjetskog rata. Temelj sadašnjem bosanskohercegovačkom poretku je ustav usvojen i zajamčen u najširim okvirima internacionalnog prava. Ali valja ga, ipak, razumijevati u dugim trajanjima bosanskohercegovačke države te historije branjenja i poricanja različitih ustavnih uređenja koja su mu prethodila. Nije taj ustav ni početak a ni kraj razvoja ustavne vladavine u toj državi. Sva nastojanja u branjenju i poricanju povijesnog trajanja bosanskohercegovačke kulture i politike, a tako i ustavne vladavine, u temelju su odgovora na pitanje: Zašto ni sadašnji ni bilo koji budući ustavni poredak nisu odvojivi od bosanske povijesti, kulture i politike?

ključne riječi: *Bosna, antisuverenizam, antibosanstvo, bosanska nacija, suverenitet*

Summary

Within the historical, cultural and political Bosnian people's subjectivity, there is a constant possibility of its awareness in relation to the sovereign, territorially complete and politically independent Bosnian state. And the plan to prevent or destroy that is the essential content of the ethnonational teleologies of Serbs and Croats in which Bosnia and its people were considered only the means for the final achievement of ethnonational goals. That is why the ideology of anti-Bosnianism is an important content of ethnonational teleologies of Serbs and Croats. Although it changes forms, its essence lasts throughout the history of ethnonationalism.

From tracking and studying the traces of various forms of ethnonational anti-Bosnianism through history, culture and politics, clues leading to the genocide that took place and weighed, from deciphering the mental states of both those who committed the crime and those suffering them, a question arises: which dimension of that complex phenomena most often eludes understanding and is left without a clear name? The name anti-sovereignty seems to clearly reflect the core of that dimension in the semantic field of anti-Bosnian ideology. That name befits the mainstream ethnonational teleologies of Serbs and Croats in their relations to the possibilities of political awareness of the Bosnian people in its sovereign state. But the same name befits the essential contents of the state ideologies of Serbia and Croatia in their relations with the state sovereignty of Bosnia and Herzegovina, territorial integrity and political independence.

Until these states recognize both de jure and de facto that Bosnia and Herzegovina's state sovereignty is as the same as theirs, and even more than that, there will not and cannot be harmonization of relations between them and the establishment of living conditions that would be persistently improved in politics. It means in reconciling conflicting interests towards the common good. When we say "more than that," it means that Bosnia and Herzegovina's social pluralism, long threatened by Serbian and Croatian hegemony, must be protected as a political principle and as a condition for overcoming geopolitical insecurity in the European territory to which these countries belong. The state of Bosnia and Herzegovina is not the cause of that insecurity. These are the destructive attitudes of Serbian and Croatian political and cultural elites towards it.

The framework of the state of Bosnia and Herzegovina, its history, culture and politics are long-lasting. And the constitutional rule in it, in the modern sense of the term, was established after World War II. The foundation of the current Bosnian order is the constitution adopted and guaranteed within the broadest framework of international law. However, it should be understood in the long history of the state of Bosnia and Herzegovina and the history of defending and denying the various constitutional arrangements that preceded it. That constitution is neither the beginning nor the end of the development of constitutional rule in that state. All efforts to defend and deny the historical duration of Bosnian culture and politics, as well as constitutional rule, are the basis for answering the question: Why are neither the current nor any future constitutional order inseparable from Bosnian history, culture and politics?

Keywords: *Bosnia, anti-sovereignty, anti-Bosnianism, Bosnian nation, sovereignty*

1

Nakon što su uspostavljene Srbija i Hrvatska kao neovisne i suverene države, u njihovim odnosima prema bosanskom narodu i njegovoj državi osnažena su i na nov način uobličena djelovanja kojima je antibosanstvo ideologijski temelj. Priviđa se da tih djelovanja nije bilo u jugoslavenskoj komunističkoj federaciji. Tokom komunističke vladavine bosansko pitanje je predstavljano kao konačno razriješeno. Oспорavanja tog bila su doslovno zabranjena, te tako i tabuizirana. Zato su ostali uglavnom neistraženi različiti oblici antibosanskih djelovanja prije, tokom i poslije Drugog svjetskog rata.

Ali upravo takvo priviđanje ometa procjenu mogućih razvoja i posljedica antibosanskih djelovanja u sadašnjosti i budućnosti. Prisutnost te ideologije, zapravo, nužno je promatrati u njenom historijskom trajanju te odgovarati na pitanja o njenoj sadašnjosti i prošlosti. A to je osnova svakog predviđanja njenih mogućih učinaka u budućnosti. Uz to, važno je u cjelini trajanja te ideologije poznati i istraživati složenost i zavodljivost njenih činitelja.

Jedan od tih činitelja je antisuverenizam, ideja i s njom povezani ideologijski programi prema kojima je suverenost bosanske države, a to znači teritorijska cjelovitost i politička neovisnost u odnosu prema unutarnoj pluralnosti i prema drugim državama, nepodnošljiva prijetnja imaginaciji Srbije i Hrvatske kao završenih a kroz Bosnu razgraničenih država. Ta pojava koja traje tokom devetnaestog i dvadesetog stoljeća prima prepoznatljive oblike nakon oslobođenja od imperijskih vladavina i ujedinjenja južnoslavenskih zemalja u etnonacijski složenu državu.

Uspostavljanje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Kraljevine Jugoslavije temeljeno je na ideologijskoj pretpostavci o nepostojanju bosanskog naroda. Sve što su Bosna i njen narod nije ništa, u takvome vidiku, do sastavljenosti ili rastavljenosti srpsko-hrvatske cjeline. Ta dva etnonacionalizma, srpski i hrvatski, međusobno su suprotstavljena. Kada svoja neprijateljstva nastoje svesti na politička, potreban im je zajednički neprijatelj kao treći. Zato u njihovim dogovaranjima preovladava saglasnost o političkoj i teološkoj tuđosti muslimanskog dijela bosanskog naroda kao izdvojivog i isključivog iz srpsko-hrvatske etnonacijske dihotomije predstavljane historijskom nužnošću.

Iz pretpostavke o političkoj razrješivosti srpsko-hrvatske dihotomijske enigme slijedi nužnost da bosanska ukupnost može i mora biti svedena na teritoriju razdjeljivu u imaginaciji općeg etnosrpstva i općeg etnohrvatstva s odgovarajućim im državama. To znači da među tako pretpostavljenim dijelovima bosanskog naroda postoje jasno određive granice. Ali njih u društvenoj zbilji nema i nikad ih nije bilo. Zato ideologijska imaginacija mora biti uzdignuta nad zbilju te joj i milom i silom nametana.

Ozbiljenje te imaginacije njenim nametanjem, uz korištenje svih raspoloživih sredstava, trajalo je u vremenu uzdizanja ideje, ideala i programa fašizma u Evropi. Nužni vrhunac tog je podjela bosanske teritorije radi dosezanja dvaju etnonacijskih ciljeva, srpskog i hrvatskog, uz imaginaciju o muslimanskom pitanju kao nedovoljno ljudskom te zato rješivom na isti način kako je to činjeno s jevrejskim i romskim pitanjem u nacističkim programima.

Prema tome, imaginacija o razriješenosti bosanskog pitanja znači poricanje postojanja bosanskog naroda.¹ U takvom ideologijski zasnovanom programu nužno je, ipak, dokazivati da bosansko društvo ne postoji, jer navodno nema zajedničkih i objedinjujućih ni fizičkih ni simboličkih odnosa prema historiji, kulturi i politici. Takvu ideologijsku postavku nužno je dokazivati navodnom znanošću te je promicati u sva područja antibosanstva.² Zato te obje

1 Milan M. Stojadinović, predsjednik Vlade Kraljevine Jugoslavije, početkom prosinca 1938. godine na predizbornom skupu u Bijeljini, u prisustvu ministra Mehmeda Spahe, pored ostalog, kaže: "Kad se prvih dana po ujedinjenju pokojnom Pašiću govorilo o hrvatskom pitanju, on bi često u intimnom razgovoru rekao: 'Prije hrvatskog postoji za nas bosansko pitanje!' Mi možemo ponosno danas reći, da bosansko pitanje više ne postoji. Doduše, ostalo je hrvatsko pitanje. Niko ne bi bio sretniji, nego možda ja, kada bi se i za njega našlo neko rješenje." ("Manifestacioni zbor JRZ u Bijeljini", *Pravda*, 2. prosinac 1938, 1.)

2 O tim kvaziznanstvenim prikazima nepostojanja bosanske društvene cjelovitosti u historiji i kulturi, koji su uključeni u genocidsku ideologiju i njenu savremenu zamračenost, vidjeti: HadžiMuhamedović, Safet, "Syncretic debris: from shared Bosnian saints to the ICTY

etnonacijske teleologije, i srpska i hrvatska, svoje ideologije antibosanstva oblikuju kao kulturne rasizme³ koji se nerijetko pokazuju i kao biološki.⁴ I više od tog, takvoj ideologijskoj slici odgovara temeljno i primordijalno srpstvo od kojeg otpadaju svi koji se javljaju kao historijske, kulturne i političke zasebnosti.⁵ A to je, zapravo, oblik fašizma.

U takvim oblicima fašizacije etnonacionalizama na okrutan način poricane su historijske, kulturne i političke zasebnosti cjeline bosanskog pluralnog društva. Kada ih nije moguće prihvatiti i uključiti u politiku kao izmirivanje različitih interesa u toj cjelini, nužno ih je poricati ili uništavati. A svođenje bosanske društvene pluralnosti na imaginacije srpske i/ili hrvatske ideologijske homogenosti nije ništa do takvo nametanje ideologijske fikcije bosanskoj društvenoj zbilji.

Suprotstavljanja ozbiljivanjima fašističkih ideja, ideala i programa bilo je moguće, a tako je i sada i tako će biti dok je svijeta, potvrđivanjem da razlike među ljudima – i religijske i rasne, i etničke i kulturne, i zavičajne i političke – ne znače ni prednost ni uskraćenost čovjeka u njegovoj odgovornosti za sebe, druge ljude i ukupnost svijeta. Zato je borba protiv snaga fašizma u toku Drugog svjetskog rata bila moguća uz priznanje postojanja bosanskog naroda, a tako i nužnosti njegovog osvješćenja u odnosu na državu kao sredstvo njegovog šticeanja, s pravom pojedinca neovisnog o njegovom pripadanju ili

courtroom”, *EthnoScripts: Zeitschrift für aktuelle ethnologische Studien*, 20/1(2018): 79–109.

³ Književno djelo Ive Andrića je vjerovatno najznačajniji primjer antibosanskog kulturnog rasizma. Vidjeti više u: Mahmutćehajić, Rusmir, *Andrićevstvo: Protiv etike sjećanja*, Beograd: Clio, 2015.

⁴ Biljana Plavšić, jedna od vodećih osoba u planiranju i vođenju rata protiv Bosne, osuđena za ratne zločine u toj zemlji, za muslimane bosanskog naroda 1993. godine kaže: “[...] to je genski kvaran srpski materijal prešao u islam. I sad, naravno, iz generacije u generaciju se jednostavno taj gen kondenzuje. Postaje sve gori i gori, izražava se jednostavno, diktira takav način i razmišljanja i ponašanja. To je u genima već usađeno. A onda, da vam kažem, religija im mnogo šta toleriše, takva je religija. Već samim tim kad kaže da je vlast od Boga data, znači sve se može uraditi. [...] i šta će te životinje da rade sa našim grobovima...” (Popović, Vesna, “Zašto nisam pružila ruku Slobodanu Miloševiću”, intervju s Biljanom Plavšić, *Svet*, 2/34, 6. septembar 1993, 1–2, 2.)

⁵ Teško je obuhvatiti sve primjere takvih tumačenja bosanske pluralnosti u povijesti ideologijskog antibosanstva. U knjizi *Genocidsko antibosanstvo*, koja će biti objavljena, navedeni su mnogi. Evo još jednog među trajućim javljanjima. Milutin Mićović piše: “No i pored velikog djela, koje nam je Njegoš ostavio, ne može se reći da su ga svi Srbi primili i razumjeli, kao što se ne može se reći da su svi Srbi – Srbi. Od Srba su nastajali srpski Muslimani, srpski Hrvati, pa i srpski Albanci. To je i tema *Gorskog vijenca* i *Luče* – otpadništvo od svog porijekla, otpadništvo od istine, otpadništvo od svjetlosti, i pad u bezobrazije, smrtni zaborav, i izdajstvo.” (Mićović, Milutin, *Luče u tami Crne Gore*, Beograd: Srpska književna zadruga, 2021, 200)

nepripadanju. Odlučno je isticano da taj bosanski narod čine i njegovi Srbi i njegovi Hrvati. Ali i više od tog, i onaj njegov poricani dio, njegovi muslimani.⁶ U ideologijskim vidicima nužnosti tog priznanja zanemarena je činjenica da je taj bosanski narod i mnogo više od tog, da su to svi njegovi ljudi.

U Ustavu Federativne Narodne Republike Jugoslavije, usvojenom 1946. godine, potvrđena je državna suverenost Narodne Republike Bosne i Hercegovine kao jedne od šest jugoslavenskih republika.⁷ Iako je svaka od njih određena kao narodna, pet baklji u grbu te federacije simboliziralo je samo pet naroda. Iz tog je slijedilo da bosanskohercegovačka suverena republika nema svoga naroda, već da u njoj žive dva od pet tako simboliziranih, srpski i hrvatski.

Iz tog ustava izveden je 1947. godine i usvojen Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine. U njemu su pojmom “narod” određeni svi građani te suverene države “bez razlike narodnosti i vjeroispovijesti”⁸. Iako u Ustavu to nije izričito navedeno, taj jedinstveni narod činili su ipak, kako je to 1948. godine tumačio Moša Pijade, Srbi i Hrvati i za njih još uvijek, usljed zaostalosti, neopredijeljeni muslimani.⁹ Uz to, zvanični jezik te suverene republike prema Ustavu je srpski ili hrvatski.¹⁰

To da bosanski narod govori srpskim ili hrvatskim jezikom odražava bitan sadržaj ideologijskog antibosanstva: bosanski narod ne postoji i ne može

6 Ime Bošnjaci izvorno označava sve stanovnike Bosne u njihovoj historiji i kulturi. Tokom devetnaestoga i dvadesetoga stoljeća to ime smatrano je smetnjom promicanju homogenih etnonacija srpstva i hrvatstva, s Bosnom kao pozornicom na kojoj bi trebalo da se ozbiljuju njihove teleologije. Usporedo s time i promicano i nametano je ime Muslimani za onaj dio bosanskog naroda koji nije ni htio ni mogao prihvatiti etnonacijska osvješćenja ni u srpstvu niti u hrvatstvu. Nacijska osvješćivanja bosanskih pravoslavaca i bosanskih katolika u srpstvu i hrvatstvu činila su se posve uskladiva s ideologijski shvatanom nužnošću historije. Time je ideologijski poricana mogućnost njihovog političkog osvješćivanja u bosanstvu za koje su postojali barem jednaki razlozi kao i za srpstvo i hrvatstvo. Tako su svi koji su se opirali toj nametanoj nužnosti predstavljani anomalijom te im je bilo moguće tolerirati samo religijsku razliku i dopuštati svedivost na nju. Savremeno nekritičko nametanje bošnjaštva ideologijski promicanom i nametanom muslimanstvu zamagljuje vidike ovdje istraživanih sadržaja ideologije antibosanstva.

7 Vidjeti: “Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije”, *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, 10 (1946): 5–30, članovi 9 i 10.

8 *Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine, 1947, član 2.

9 Pijade, Moša, “Govor člana Politbira CK KPJ”; u: Mitrašević, Veselin, ur, *Prvi (osnivački) kongres komunističke partije Bosne i Hercegovine (1–5. novembra 1948. godine): Stenografske bilješke*, Sarajevo: Arhiv Centralnog komiteta SK BiH, Arhiv Bosne i Hercegovine, NIŠRO “Oslobođenje”, 1988, 18–22.

10 *Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, članovi 63 i 114.

postojati. Od bosanskih komunista, bez obzira na njihovo religijsko porijeklo, izričito je traženo opredjeljivanje za srpstvo ili hrvatstvo. Drukčija mogućnost za nekomuniste bila je neopredjeljivanje. Većina naroda je izabrala drugu mogućnost. A to je značilo da su, u nametanim ideologijskim vidicima, ipak ili Srbi ili Hrvati, jer nemaju svog jezika. I kasnije navodno priznanje da su Muslimani uključivalo je isto: oni su kvazivjerska i kvazietnička zajednica bez svoga jezika, nastala otpadanjem od srpskog ili hrvatskog naroda.

Ustavnim određenjem ljudi Bosne kao jedinstvenog naroda bez obzira na narodnost i vjeroispovijest, poistovjetivog s državom, ideologijski rastavljivog na dva neupitna dijela i treći ideologijski usmjeren opredjeljivanju za jedan od njih, navodno je u lenjinističko-staljinističkoj viziji riješeno bosansko nacionalno pitanje. Samo pozivanje na lenjinističko-staljinističku revolucionarnu teoriju smatrano je dovoljnim za neupitnost takve dogme o riješenosti nacionalnog pitanja. Korištenje pojmova “narod”, “narodnost” i “nacija” u oba spomenuta ustava je plastično, te zato i nejasno.¹¹

U cijelome vremenu nakon usvajanja tih ustava jugoslavenska federacija je bila u procesu preuređivanja prema navodno vlastitom socijalističkom poretku. Promjene saveznog ustava pratile su promjene republičkih. Tako je 1963. godine usvojen Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, u čijoj je preambuli, pored ostalog, spomenuto:

Povezani u svojoj prošlosti zajedničkim životom, stremljenjima i borbom za slobodu i socijalni progres, Srbi, Muslimani i Hrvati, savlađujući nastojanja tuđinskih sila i domaćih reakcionarnih snaga, našli su se prvi put slobodni, ravnopravni i zbratimljeni u svojoj Republici, koja je postala politički i društveni oblik, kako njihove čvrste povezanosti i međusobne ravnopravnosti, tako i ravnopravnosti sa ostalim narodima Jugoslavije, s kojima su na osnovu prava na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na odcjepljenje, stupili dobrovoljno u zajedničku državu – Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju.¹²

I u tome ustavu ostaje ideologijska dogma o navodno riješenom nacionalnom pitanju u jedinstvu bosanskohercegovačkog pluralnog naroda. Ime za to jedinstvo je država koja odražava volju naroda te sudjeluje u uspostavljanju

11 O plastičnosti korištenih pojmova u ideologijskom govoru vidjeti: Pörksen, Uwe, *Plastic Words: The Tyranny of a Modular Language*, prev. Jutta Masson i David Cayley, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1995.

12 *Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, 1963, 4.

federacije. Ali zbilja tog naroda, nesvladiva njenom ideologijskom slikom, postaje vidljiva u tom navodnom rješenju. Nametano opredjeljivanje muslimanskom dijelu bosanskog naroda za srpstvo ili hrvatstvo nije vodilo očekivanom cilju – svladavanju svakog otpora srpsko-hrvatskoj antibosanskoj hegemoniji. Naprotiv, to se pokazivalo kao ugonjenje bosanskog naroda u onu istu slijepu ulicu ideologijski konstruiranih slika historije i kulture na čijem kraju je čekao demon rasizma i genocida. I pored okrutne totalitarne vlasti, koja je koristila sva raspoloživa joj sredstva u nastavljanju razbosančivanja bosanskog naroda te njegovog daljnjeg posrbljivanja kroz državnu administraciju, školstvo i vojsku, otpor tome, više intuitivan nego razumski vođen, pokazivao se ipak nesvladivim.¹³

2

Činilo se da demon navodno riješenog a zapravo neriješenog bosanskog nacionalnog pitanja može biti svladan partijskim dopuštanjem muslimanskom dijelu bosanskog naroda da se opredijeli za muslimanstvo kao usporednicu sa srpstvom i hrvatstvom. Tako bi u domišljanoj i osjećanoj ideologijskoj antibosanskoj perfidiji bilo onemogućeno da u osvješćivanju bosanske nacije, a to znači države i svih njenih građana kao političkog naroda, sudjeluju i drugi kojima su njihovi srpstvo i hrvatstvo nametani kao neupitne primordijalne danosti, sa Srbijom i Hrvatskom kao njihovim etnonacijskim ciljevima i matičnim državama.

Uz to, tako bi muslimani bosanskog naroda bili izdvojeni iz cjeline bosanske povijesti, kulture i politike te od nje otuđivani i njoj suprotstavljeni. U tome je pretpostavljena podrška onih evropskih snaga koje su muslimane, poistovjećivane s Arapima, Saracenima, Ismailićanima, Turcima i tome

¹³ O silini tog zatamljivanja svake pretpostavke osvjestivosti bosanskog naroda u njegovoj historiji, kulturi i politici govore brojne činjenice. Ovdje valja navesti dvije, radi prikaza tog svodenja bosanskog naroda na njegovu ideologijsku sliku u etnonacijstvima. Na Osnivačkom kongresu Komunističke partije Bosne i Hercegovine 1948. godine približno dvije trećine prisutnih delegata bili su bosanski Srbi. (Hoare, Marko Attila, *The History of Bosnia: From the Middle Ages to the Present Day*, London: Saqi Books, 2007, 324) Tako je bilo i s gotovo svim državnim službama. Sve do 1966. godine službe državne sigurnosti, “čelična pesnica” jugoslavenskog komunističkog totalitarizma, odražavale su antibosanski hegemonizam. U tim su službama u Bosni i Hercegovini do 1966. godine 75% uposlenih bili Srbi. (U: Lopušina, Marko, *Ubij bližnjeg svog: Jugoslovenska tajna policija od 1945. do 2002.*, Beograd: Marso, 2014, 151) Sva nastojanja u narednim godinama da ta hegemonija bude dekonstruirana kako bi državna vlast pripala bosanskom narodu u njegovoj zbiljnoj pluralnosti tumačena su na različite načine. Za nositelje velikosrpskog hegemonizma to je bila antisrpska zavjera. Takvo tumačenje prima puni iskaz u ratu protiv Bosne u devedesetim godinama prošlog stoljeća.

slično, nastavljale predstavljati temeljnom drugošću, homogenim tijelom svog političkog i teološkog neprijatelja.

U nužne promjene jugoslavenskog državnog poretka uključeno je i to navodno rješenje muslimanskog pitanja. Tako, u Ustavu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, usvojenom 1974. godine, stoji da je to “socijalistička demokratska država i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata, pripadnika drugih naroda i narodnosti, koji u njoj žive.”¹⁴ Sintagma “naroda Bosne i Hercegovine” u navedenom tekstu može biti čitana i kao jednina i kao množina. Prva mogućnost je logičnija, jer sve što slijedi iza nje objašnjava pluralnost naroda svojstvenu za svaku državu.

Ustavna odrednica “narod Bosne i Hercegovine” znači svi građani te države, suverena nacija. Navođenje činitelja njene pluralnosti ne umanjuje ni tu suverenost niti njenu teritorijsku cjelovitost. Ako bi bilo drukčije, federacija ne bi bila izvediva, jer njena osnova su suverene države i suverene volje naroda obuhvaćenih državnim granicama. Navedeni ustav iz 1974. godine amandmanski je mijenjan 1978, 1982, 1985. i 1989.¹⁵ Amandmanima usvojenim 1990. godine potvrđena je nova zbilja u jugoslavenskoj federaciji. Amandmanom 60 potvrđeno je iznova da Bosna i Hercegovina jest “demokratska i suverena država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti, koji u njoj žive.”¹⁶

Pothvatom srbijanskih državnih elita da secesijom iz središta jugoslavensku federaciju preurede te u njoj iznova realiziraju srpsku hegemoniju uzrokovani su raskidi veza među republikama.¹⁷ I mnogo više od tog, radi takvog preuređenja pokrenuti su ratovi, čiji je glavni cilj bio razaranje i onemogućenje bosanske države kao suverene, teritorijski cjelovite i politički neovisne u odnosima s drugim državama svijeta. Naime, Socijalistička Federativna

14 *Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, Beograd: Savremena administracija, 1974, član 1.

15 *Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine s Ustavnim amandmanima 1–58*, Sarajevo: Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, 1989.

16 Na Skupštini Bosne i Hercegovine, održanoj 31. srpnja 1990. godine, usvojeni su Amandmani 59–80 na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine iz 1974. godine. (“Odluka o proglašenju Amandmana LIX-LXXX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine: Amandmani LIX-LXXX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine”, *Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, 21 (1990): 589–595)

17 O tome vidjeti više u: Popović, Srđa, “Raspad Jugoslavije (I)”, Peščanik, rujna 23, 2008, <https://pescanik.net/raspad-jugoslavije-i-2/>; i isti, “Raspad Jugoslavije (II)”, isto, <https://pescanik.net/raspad-jugoslavije-ii/>.

Republika Jugoslavija prestala je postojati još 1991. godine, prema mišljenjima Badinterove komisije. Svi sadržaji izvorne suverenosti republika prenijeti na organe federacije (Predsjedništvo, Savezno izvršno vijeće, Vijeće republika i pokrajina, Savezno vijeće, Ustavni sud, federalna armija i drugi) prestali su odražavati bit federacije.¹⁸

I pored navedenog, uzurpirane federacijske moći korištene su za provođenje ideja i programa zamišljene srbijanske hegemonije nad suverenim republikama. Ali taj cilj nije bilo moguće postići bez rata. Bitni sadržaji rata protiv Bosne su razdvajanje etnonacijskih činitelja bosanskog društva; njihovo svođenje na silom etnički homogenizirane dijelove bosanske državne teritorije; te korištenje tog za onemogućenje i poništenje bosanske državne suverenosti, njene teritorijske cjelovitosti i političke neovisnosti.¹⁹ Taj rat okončan je 1995. godine internacionalnim ugovorom, čiji dio je i Ustav Bosne i Hercegovine.

Općim okvirnim sporazumom o miru u Bosni i Hercegovini, potpisanim 14. prosinca 1995. u Parizu, a tako i Ustavom u njegovom sastavu, zaustavljen je rat protiv suverenosti, teritorijske cjelovitosti i političke neovisnosti bosanskohercegovačke države, ali i otpočet proces otklanjanja njegovih uzroka i posljedica. Ustavnom odredbom o prednosti Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda nad svakim drugim pravom te o potvrdi suverenosti, teritorijske cjelovitosti i političke neovisnosti bosanskohercegovačke države isključena je svaka mogućnost da u bilo kojem organizacijskom dijelu države budu zagovarane i institucionalizirane etnonacijska i bilo koja druga isključivost te na njima temeljena diskriminacija.²⁰

18 O radu i odlukama Badinterove komisije vidjeti više u: Begić, Kasim I., *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991.–1996.)*, Sarajevo: Bosanska knjiga, 1997, 31–44.

19 U tome je, dosljedno provedenom analizom, moguće poznati svih deset sadržaja nužnih za događanje genocida. Vidjeti: Stanton, Gregory H, “The Ten Stages of Genocide”, Genocide Watch, pristupljeno siječnja 18, 2022, <http://genocidewatch.net/genocide-2/8-stages-of-genocide/>. Tim sadržajima valja, na osnovi iskustva nakon genocida dogođenog u Bosni, dodati i jedanaesti – slavljenje i hvaljenje zločina i zločinaca te njihovo uvođenje u etnonacijsku kulturu kao junaka i stradalnika.

20 O odnosu Ustava Bosne i Hercegovine i Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda mišljenje je dala 11. ožujka 2005. godine Evropska komisija za demokraciju posredstvom prava (Venecijanska komisija). U dokumentu *Mišljenje o ustavnom stanju u Bosni i Hercegovini i moćima Visokog predstavnika* pokazana je nužnost promjena radi usklađivanja s internacionalnim standardima. Vidjeti: Council of Europe, “Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Powers of the High Representative”, Venice Commission, ožujka 11, 2005, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2005\)004-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2005)004-e).

Svi oblici djelovanja unutar bosanskohercegovačke države i izvan nje koji nisu u skladu s Ustavom znače kršenje internacionalnog prava.²¹ Postojani odnosi među državama mogući su uvažavanjem njihovih suverenosti, teritorijskih cjelovitosti i političkih neovisnosti u skladu s internacionalnim pravom. Za uvažavanje tog u slučaju bosanskohercegovačke državne suverenosti, teritorijske cjelovitosti i političke neovisnosti presudno je važno ponašanje susjednih dviju država, Srbije i Hrvatske. Iz njihovih suverenosti, teritorijskih cjelovitosti i političkih neovisnosti ne slijede i ne mogu slijediti nikakva prava na osnovi kojih bi državna suverenost, teritorijska cjelovitost i politička neovisnost bosanskohercegovačke države bile na nižoj moralnoj ili političkoj razini od njihovih. Naprotiv, obje te države odgovorne su za naglašavanje i šticećenje bosanskohercegovačke državne suverenosti, jer su sudjelovale u ratu protiv nje.

Ustavom Bosne i Hercegovine, sastavnim dijelom Dejtonskog sporazuma, potvrđena je njena puna državnost u skladu s internacionalnim pravom. Umjesno je ovdje ukazati na nerijetke protivrječnosti u shvatanjima imenice “nacija” i pridjeva “internationalni”. S obzirom na naslijeđe već spominjanih komunističkih tumačenja značenja pojma “nacija” u okviru ideologije antibosanstva, i dalje je taj pojam zamagljen i uglavnom neuskladiv sa savremenom političkom teorijom. I dalje je poistovjećivan s etničkim zajednicama uključenim u državu, odnosno naciju.

U sadašnjem Ustavu pojmu “nacija” odgovaraju značenja “svi državljani” i “cijela država a svim njenim građanima”. Iz tog je izvedeno i značenje pridjeva *international*. On ne znači, kako je uobičajeno preveden, “međunarodni”. Njegovo značenje je “međunacijski”, pri čemu nacija znači državu i njen cijeli narod, sve građane. Naime, subjekti internacionalnog prava su države ili nacije. U skladu s tim, ustavna konstrukcija *Bosniacs, Croats, and Serbs, as constituent peoples (along with Others), and citizens of Bosnia and Herzegovina*²² ne može značiti ništa drugo do bosanskohercegovačku naciju. Svi oni zajedno, u jedinstvenoj državi, jesu cjelina

²¹ Vladavinu prava, a to znači ustavnu vladavinu, u bosanskohercegovačkom slučaju štiti samo jedan sud – Ustavni sud. Taj sud tako štiti i princip ustavnosti i Ustav. Valja istaći da zakonodavac nerijetko prelazi nejasno postavljene granice ustavnosti. Događa se da Ustavni sud protivustavno ograničava sebe, preinačujući se od ustavnog suda jedne države – i suverene i teritorijski cjelovite i politički neovisne – u konfederacijski sud. U tome etnonacionalističke snage često nalaze podsticaj za poricanje i zanemarivanje Protokola broj 12 uz Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. Tako, uvođenjem ideologijskih kategorija umjesto pravnih, zagovaraju zaprečivanje vladavine prava i održavanje različitih oblika protivpravne diskriminacije.

²² *Constitution of Bosnia and Herzegovina*, Office of the High Representative, ožujka 18, 2022, Preambula, <http://www.ohr.int/laws-of-bih/constitutions-2/>.

bosanskohercegovačke nacije. Tako su jasno razlučeni pojmovi “nacija” u značenju “država i svi njeni građani” i *peoples* u značenju “narodi”.

Određivanje triju bosanskohercegovačkih naroda kao *constituent peoples* ne može, prema internacionalnom pravu u okviru kojeg taj ustav vrijedi, značiti isključenje jednakosti prava bilo kojeg pojedinačnog građanina suverene bosanskohercegovačke države bilo kad i bilo gdje. Kako je jasno vidljivo iz danog navoda, *constituent peoples* nisu i ne mogu biti samo Bošnjaci, Hrvati i Srbi. Nisu, jer bi to nužno značilo da su porečena jednaka prava svih građana bosanskohercegovačke države. Svi Bošnjaci, Srbi i Hrvati zajedno s drugima jesu građani te države. Ali svi njeni građani nisu i ne mogu biti svedivi ni na Bošnjake, ni na Srbe, ni na Hrvate, niti na bilo koje od svih ostalih.

Nepovredivost prava svakog od njih pojedinačno ne može biti uvjetovana bilo kojim drugim mimo pripadanja toj cjelini svih bosanskohercegovačkih ljudi. Da je tako, jasno je iz niza presuda Evropskog suda za ljudska prava,²³ u kojima je izvan svake razumski opravdive sumnje pokazano da su etnonacionalistička tumačenja navedene konstrukcije diskriminacijska te zato neuskladiva s internacionalnim pravom. U takvim tumačenjima pojma *constituent peoples* nastavljena su promicanja ideologijskog antibosanstva, a tako i njegovih genocidskih sadržaja.

U navodnoj ideologijskoj saglasnosti etnonacionalističkih elita o svedivosti bosanske državne nacije na teritorijsku rastavljivost svih Srba i svih Hrvata, podržavanu iz susjednih suverenih država, muslimani bosanskog naroda, svođeni na fantoma neprijatelja, bivaju predstavljani smetnjom društvenom

23 Vidjeti: European Court of Human Rights, “Case of Pudarić v. Bosnia and Herzegovina”, HUDOC – Council of Europe, prosinca 8, 2020,

<http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-206357&filename=CASE%20OF%20PUDARI%C4%86%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.docx&logEvent=False>; European Court of Human Rights, “Case of Baralija v. Bosnia and Herzegovina”, HUDOC – Council of Europe, siječnja 29, 2020,

[https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-197215%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-197215%22])}; European Court of Human Rights, “Case of Pilav v. Bosnia and Herzegovina”, rujna 9, 2016,

<https://www.eods.eu/elex/uploads/files/5c46f3ef1e7-CASE%20OF%20PILAV%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf>;

European Court of Human Rights, “Case of Šlaku v. Bosnia and Herzegovina”, svibnja 26, 2016, <http://www.eods.eu/elex/uploads/files/5c61415b7d08c-CASE%20OF%20SLAKU%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf>;

European Court of Human Rights, “Case of Zornić v. Bosnia and Herzegovina”, srpnja 15, 2014,

https://www.coe.int/documents/1498993/0/CASE+OF+ZORNIC+v++BOSNIA++AND+HERZEGOVINA_ENG.pdf/82285021-bbec-4ffd-a4a0-72b23225332a; i European Court of Human Rights, “Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina”, prosinca 22, 2009,

<http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-96491?TID=qyrgvtbofx>.

povjerenju i političkom poretku. Takva predstava o njima nužna je pretpostavka održavanja fantazije o neodrživosti Bosne i njenog naroda kao historije, kulture i politike.

3

Prava koja odgovaraju paradigmi *constituent peoples* ne mogu biti nadređena pravu pojedinca, bosanskohercegovačkog državljanina. Nije moguće ta prava *constituent peoples* izvesti iz bilo kojeg oblika etnonacijske segregacije a da to ne bude u suprotnosti s internacionalnim dokumentima kojima su zajamčena ljudska prava. U ideologijskoj konstrukciji o legitimnom predstavljanju *constituent peoples*, umjesto zakonske zaštite kolektivnih prava tih i drugih činitelja bosanskohercegovačke pluralnosti, neizbježno su prosljeđivani sadržaji ideologijskog antibosanstva čiju prisutnost ne dokidaju čak ni dogođeni i na internacionalnim sudovima presuđeni zločini, uključujući i genocid, najgori od njih. A sve dok prisutnost te ideologije u bosanskohercegovačkoj politici bude zanemarivana, postojat će i poricanja dogođenih zločina te slavljenja zločinaca i prijetnje budućnosti svih bosanskih ljudi.

I za bosanske ljude koje ta prijetnja ugrožava i za činitelje internacionalnog poretka odgovorne za njeno prepoznavanje i zaprečivanje Ustav Bosne i Hercegovine je i potrebno i važno polazište. Taj dokument je polazište u suprotstavljanju ugrozama koje proistječu iz krivih tumačenja i poricanja presuda internacionalnih i domaćih sudova za dogođeni genocid i druge zločine. Nije moguća politika u značenju izmirivanja suprotstavljenih interesa ako je u njoj i njome porican presuđeni genocid.

U Ustavu Bosne i Hercegovine izričito je navedeno: “Internacionalni standardi: Prava i slobode istaknute u Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda i njeni protokoli bit će direktno primjenjivani u Bosni i Hercegovini. Oni će imati prednost nad svakim drugim pravom.”²⁴ Tu

²⁴ *Constitution of Bosnia and Herzegovina*, član 2, stav 2. Posljednja rečenica u danome navodu izvorno glasi: “These shall have priority over all other law.” Sintagmu “over all other law” opravdano je prevesti: “nad svakim drugim pravom”, a ne: “nad svakim drugim zakonom”. To znači da svaka norma u bosanskohercegovačkom pravu, uključujući i Ustav, mora biti u skladu s internacionalnim standardima te zato u stalnom procesu preispitivanja. Prema tome, nijedno pravno rješenje ne može biti tumačeno i štićeno tako da bude onemogućen proces navedenog zahtjeva da će internacionalni standardi imati prednost nad svakim drugim pravom. Zato primjena načela *pacta sunt servanda* u prihvaćenom Dejtonskom sporazumu znači nepovredivost tog procesa koji vodi oslobođenju od svega što relativizira i onemogućuje suverenost, teritorijsku cjelovitost i političku neovisnost, preduvjete normaliziranja društvenog života na temelju vladavine prava u toj državi.

je također određeno: "Entiteti i svaka njihova ustanova bit će posve potčinjeni ovome ustavu, kojim su zamjenjivane protuslovne odredbe bosanskohercegovačkog prava i entitetskih ustāva i prava, te [protuslovne odredbe zamjenjivane i] s odlukama bosanskohercegovačkih institucija. Opći principi internacionalnog prava bit će sastavni dio prava Bosne i Hercegovine i entitetā."25

Iz tih jasnih ustavnih normi slijedi više neospornih zaključaka. Prvi, svi oblici razgradnje i zaprečivanja bosanskohercegovačke države, nastali kao posljedica rata, uvedeni su u proces snaženja vladavine prava u skladu sa stanjem i razvojnim procesima u Evropskoj uniji. Drugi, protivustavni su svi oblici suprotstavljanja tom procesu otklanjanja stanja uzrokovanog ratom. Treći, svi postojeći oblici diskriminacije bosanskohercegovačkih ljudi na osnovi bilo koje vrste pripadanja – etničkog, religijskog ili mjesnog, naprimjer – neprihvatljivi su na temelju Ustavom zajamčene vladavine prava. Četvrti, i sam Ustav podliježe sobom zajamčenim procesima usklađivanja s postojećim i budućim zahtjevima internacionalnog prava. I peti, vladavina prava na temelju Ustava znači, pored ostalog, i isključivanje svih oblika šticeñja i nekañnjivosti djela kojima su poricani izvršeni zloçini i sve što je s njima u vezi.

U bosanskohercegovaçkom Ustavu, çlan 3. stav 5, istaknuto je:

Bosna i Hercegovina preuzet će odgovornost i za druga pitanja o kojima su se usaglasili entiteti; koja su određena u aneksu 5/8 Općeg okvirnog sporazuma; ili su nužna za očuvanje suverenosti, teritorijske cjelovitosti, političke neovisnosti i *international personality* Bosne i Hercegovine, u skladu s podjelom odgovornosti među institucijama Bosne i Hercegovine. Dodatne institucije mogu biti uspostavljene kao nužne za izvršavanje takvih odgovornosti.

Jasno je iz tog određenja da jedino bosanskohercegovačka država u svojoj suverenosti, teritorijskoj cjelovitosti i političkoj neovisnosti ima *international personality*. To znači da je u vidicima internacionalnog poretka nedjeljiv subjektivitet. Zato su svi sadržaji njene unutarnje složenosti rješivi u politici u okviru vladavine prava temeljene na principima koji vrijede u svim savremenim demokracijama. Institucije bosanskohercegovačke države okvir su dogovaranja i donošenja odluka kojima je potvrđivana odgovornost za njen *international personality*. Unutar njih moguća su odlučivanja o dodatnim institucijama koje služe toj odgovornosti. A svaki oblik poricanja tog znaçi osporavanje da bosanskohercegovačka država ima *international personality*.

25 *Constitution of Bosnia and Herzegovina*, çlan 3, stav 3b.

Svi uključeni u takva poricanja sukobljavaju se s internacionalnim poretkom. A upravo to poricanje i podrivanje institucija bitan je sadržaj ideologije antisuverenizma i ponašanja u skladu s njom.

I pored navedenog, osporavatelji Bosne i njenog naroda te pokretači i sudionici rata protiv njih vanredno stanje uzrokovano ratom i brojnim zločinima – preinačeno u održiv mir i snaženje političkog poretka u skladu s internacionalnim standardima – i dalje smatraju postignućem koje treba štiti u miru. Zato Opći okvirni sporazum o miru u Bosni i Hercegovini tumače tako da bi stanje uzrokovano ratom mogli fosilizirati te na osnovi njega djelovati protiv državne suverenosti.

Uz to, pozivanja na slovo Dejtonskog sporazuma i šticeanja njegove navodne izvornosti nisu ništa do antibosansko nastojanje da fosiliziranjem tog dokumenta bude porečena i zapriječena prednost internacionalnog prava nad svim s njime neusklađenim pravnim normama bosanskohercegovačke države na njenom putu uključivanja u evropski poredak. Tako je tom sporazumu dodjeljivana uloga sredstva za šticeanje ratom postignutog stanja i njegovih podvižnika, pa čak i onih među njima osuđenih za najgore zločine.²⁶

Tako su mnogi sudionici poretka u miru zapravo nasljednici pokretača rata, njihovih ideologija i zločina. U toj pomrčini prijelaza od rata prema miru ustavni entitet Republika Srpska predstavlja se kao etnonacijska tvorevina u kojoj su porečeni i onemogućeni svi sadržaji bosanske pluralnosti, kulture i politike, a umjesto njih uspostavljena totalitarna etnonacijska vlast. Temelj tog je u poricanju presuđenih i nepresuđenih zločina te u šticeanju i slavljenju zločinaca i zločinačkih programa.

Teritorija entiteta Republika Srpska predstavljana je kao ratni plijen koji pripada isključivo etnonacijskoj oligarhiji poistovjećenoj s cijelim srpskim narodom tog entiteta. Unapređenja državnog poretka uspostavljenog Općim okvirnim sporazumom o miru u Bosni i Hercegovini tumačena su, manje ili više glasno i odlučno, kao zapreka postizanju ciljeva rata protiv bosanskohercegovačkog naroda i njegove države.

Iako je uglavnom povezivana s tri etnonacijske zajednice, Bošnjacima, Srbima i Hrvatima, ustavna kategorija *constituent peoples* ni *de facto* ni *de jure* ne isključuje i ne može isključivati druge kao konstitutne u cjelini bosanskohercegovačkog naroda. I historija i kultura i politika svih tih drugih

²⁶ O tome vidjeti više u: Begić, Zlatan, *O ustavu, legalitetu i legitimitetu: Aspekti legaliteta i materijalno-subjektivnog legitimiteta: Bosanskohercegovački antizakonik*, Sarajevo: Fakultet za upravu Univerziteta u Sarajevu, 2021.

isključene su i obespravljene okrutnom majorizacijom i nastavljanjem njihovog razbosančivanja.

I mnogo više od tog. Traju nastojanja da teritorija entiteta Republika Srpska bude predstavljena kao isključivo srpska. Tako bi koncept *constituent peoples* u tom entitetu bio sveden na totalitarnu vlast etnonacijske većine. A to je moguće uz promicanje i štíćenje različitih oblika diskriminacije. Takva nastojanja uključuju retoriku kulturnog rasizma, prijetnje oružanom silom i ustrajna zaprečivanja svih ustanova nužnih za realiziranje državne suverenosti, teritorijske cjelovitosti i političke neovisnosti u odnosu s drugim državama.

Uz to, ideologijskim prevarama, podržavanim različitim oblicima nasilja, u cijeloj Bosni nametana je iluzija o razgraničivosti etničkih i religijskih zajednica i nepostojanju činitelja koji ih historijski, kulturno i politički povezuju. Takvu iluziju nerijetko prihvataju i nedovoljno upućeni promatrači u zemlji i izvan nje.

4

Neka određenja u Ustavu Bosne i Hercegovine – *constituent peoples* i posljedice tumačenja i primjene tog pojma, naprimjer – nisu u skladu s Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda te njenim protokolima. Ta činjenica ne znači i ne može značiti ništa više do nužnosti tog u prijelaznom procesu od vanrednog stanja prema održivom miru u suverenoj, teritorijski cjelovitoj i politički neovisnoj bosanskohercegovačkoj državi. Zamrzavanje tog prijelaznog procesa i zadržavanje na njemu znači učvršćivanje i štíćenje onog stanja koje je prethodilo Općem okvirnom sporazumu o miru u Bosni i Hercegovini, uz snaženje genocidskog antibosanstva kao ideologijskog maskiranja, poricanja i slavljenja zločina, njihovih podsticatelja i izvršitelja.

Tim sporazumom i Ustavom kao njegovim dijelom obvezane su i Srbija i Hrvatska, dvije suverene države sudionice internacionalnog poretka, da priznaju suverenost, teritorijsku cjelovitost i političku neovisnost bosanskohercegovačke države u odnosu s njima i svim drugim državama, te se trajno ustegnu od svih djelovanja prema toj državi koji nisu u skladu s internacionalnim standardima. Time su na osnovi internacionalnih standarda potvrđene njihove odgovornosti za ranije uključenosti u rat protiv bosanskohercegovačkog naroda i njegove države. Nizom presuda Internacionalnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju potvrđene su i krivice u vezi s tim uključenostima.

Ipak, time nisu dokinuta postojanja programa osnovanih na antibosanskoj ideologiji koja nosi prijetnju zločinima, uključujući i genocid. Dijelovi političkih elita u obje te države i dalje osporavaju suverenost, teritorijsku cjelovitost i političku neovisnost bosanskohercegovačke države. Tako ometaju i priječe unutarnju konsolidaciju politike te zemlje i prijelaz od vanrednog na stanje uskladivo s evropskim političkim poretkom, a to znači s internacionalnim standardima.

Bosanske etnonacijske oligarhije, uglavnom povezane s elitama susjednih država, u svojim ideologijskim djelovanjima predstavljanim političkim činile su sve što su mogle – a to i dalje čine – da zapriječe predložene reformske procese i da održavaju stanje postignuto ratom. Umjesto snaženja države kao jedinog sredstva zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda cjeline određene kao *constituent peoples*, činjeno je gotovo sve da bude zapriječena politika, a to znači izmirivanje suprotstavljenih interesa *constituent peoples*, ali i svih drugih činitelja društvenog poretka.

Tako uspostavljena i shvaćana opća bosanskohercegovačka politika svođena je na traženje saglasnosti među ideologijskim oligarhijama triju etnonacionalizama, što izravno i posredno onemogućuje parlamentarnu demokraciju i snaženje društvenog povjerenja. A to je suštinski poricanje principa vladavine prava. Time je prikrivano i pravdano etniciziranje dijelova bosanskohercegovačkih teritorija, uz neosporive diskriminacijske, a zapravo rasističke odnose prema svim sadržajima bosanske društvene pluralnosti nad koje je uzdignuta moć etnonacijskog totalitarizma. Takvoj moći opiru se samo pojedinci i manje skupine njih. Ali okrutno su ogađivani i progonjeni kao izdajnici jedinstvenih etnonacijskih tijela i otpadnici od njih. Zato je bilo moguće postignuća u ratu predstavljati kao šticeenje ljudskih prava i temeljnih sloboda u etnonacijskoj konstrukciji druge zbilje.

Procjenjujući odnos postojećeg Ustava Bosne i Hercegovine i zahtjeva internacionalnih standarda, prije svega Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, Venecijanska komisija je zaključila:

101. [...] Čini se da je prispjelo vrijeme za otpočinjanje procesa preispitivanja sadašnjih ustavnih rješenja u Bosni i Hercegovini, a dobro je došao podsticaj koji je u tom pogledu dala Parlamentarna skupština. Ustavna reforma je prijeko potrebna jer sadašnja rješenja nisu ni učinkovita ni razborita a nedostaje im i demokratski sadržaj.

102. Središnji sadržaj prvog koraka ustavne reforme mora biti prijenos odgovornosti s entiteta na Bosnu i Hercegovinu pomoću amandmana na Ustav Bosne i Hercegovine. To je prijeko potrebni korak za

postizanje bilo kakvog napretka u procesu evropske integracije Bosne i Hercegovine. Taj korak bit će težak, jer će, kao i svi drugi ustavni amandmani u Bosni i Hercegovini, morati biti osnovan na saglasnosti među predstavnicima tri *constituent peoples*.²⁷

Iako su odnosi među činiteljima bosanske pluralnosti određeni Ustavom, etnonacionalističke elite su nametale – a to čine i dalje – nužnost dogovora *constituent peoples* izvan Parlamentarne skupštine. Pretpostavka za to je puno razdvajanje činitelja bosanske pluralnosti na temelju mjesnih, etničkih, religijskih, političkih i drugih razlika, posve suprotno Konvenciji o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda i njenih protokola, a tako i vladavini prava.

Tako pretpostavljena dogovaranja uključuju poistovjećivanje etnonacijskih političkih stranaka s pojedinačnim *constituent peoples*, a njihove prvake s *de facto* plemenskim poglavcima koji sebi pripisuju prava da izražavaju navodnu volju ideologijski homogeniziranih naroda. Takva ideologijska konstrukcija nije održiva u poretku na temelju vladavine prava. Zato su za njene protagoniste poželjna dogovaranja uglavnom izvan državnih institucija. Etnonacijske oligarhije napuštaju Skupštinu te dogovaranjima izvan državnih institucija i suštinski i simbolički dodatno poriču ustavni poredak. Time su nastavljena zalaganja za potpuno razbijanje bosanskohercegovačkog društva i njegovo rastavljanje u ideologijski konstruirane zasebnosti. A, zapravo, riječ je o postizanju ciljeva antisuverenizma kao sredstva za razaranje bosanskohercegovačkog ustavnog poretka.

Da je tako, jasno je iz već spomenutih ustrajnih nastojanja da tri *constituent peoples* budu poistovječeni s tri etnonacijske političke stranke i njihovim predstavama o pripadajućim im etniciziranim bosanskohercegovačkim teritorijama te njihovom vlašću na njima. I nema sumnje da svaka od tih kvazipolitičkih stranaka unutar sebe uspostavlja totalitarnu strukturu. Nijedna od njih nije demokratska. Zato su različiti oblici nezakonitih djelovanja, zloupotrebe vlasti i korupcije jedini činitelji kohezije tih struktura.

A nije moguć politički dogovor Bošnjaka, Hrvata i Srba kao *constituent peoples*. Nije moguć, ma koliko neko, pozivajući se na bilo koji autoritet, tvrdio suprotno. Bio bi moguć jedino uz poricanje Ustava, s obzirom na njegovu neodvojivost od Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda i od nje neodvojivih njenih protokola. Tvrdnja da je takav dogovor moguć mimo Parlamentarne skupštine i nastojanja na njenom ozbiljenju znače poricanje cjeline bosanskohercegovačkog naroda i njegove

27 Isto.

države, a tako i dovršavanje onog što je bilo nemoguće ratom i genocidom. Uz to, time je poricana i kršena vladavina prava.

Ko bi bili predstavnici razdvojenih *constituent peoples* i kako bi bili izabrani? Znači li to da bi u takvoj imaginaciji tri činitelja *constituent peoples* morala biti homogena tijela konstruirana nametanjem ideologijskog totalitarizma? Ne bi li takvom imaginacijom bili porečeni i ljudska prava i temeljne slobode pojedinca i svih onih koji su dio cjeline bosanskohercegovačkog *people*, a tako i *constituent peoples*? Ne bi li time neke od političkih stranaka bile poistovjećene s *constituent peoples* bosanskohercegovačke nacije? Ne bi li time bile poricane osnove demokracije u svakoj od njenih mogućih inačica? Ne bi li time na najgrublji način bila porečena Konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda sa svim njenim protokolima? I što je najgore, ne bi li takvim tumačenjima prava *constituent peoples* bila maskirana suština genocidskog antibosanstva?!

Jasno je da u epistemološkom okviru savremene političke filozofije na ta pitanja nema i ne može biti odgovora koji bi pravdali i zadovoljavali vladajuće etnonacijske ideje i programe. Ustrajavanja na njihovom nalaženju, što je moguće samo nametanjem ideologijske slike zbilje umjesto Zbilje, nisu održiva bez razaranja društvenog kapitala i povjerenja te osporavanja bosanske suverenosti antisuverenizmom. Teoretičar David Held podsjeća na odnos državne suverenosti i težnji ljudi za slobodom, kako je to shvatano u dugoj povijesti političke filozofije, pa ističe:

Učinkovita moć koju suverenost priskrbljuje u značajnoj mjeri je povezana s ekonomskim sredstvima koja su na raspolaganju državi ili narodu. Jasno, ta sredstva koja država može pokretati i koristiti mijenjat će se u skladu s njenim položajem u svjetskom poretku ekonomskih odnosa, njenim položajem u svjetskoj podjeli rada te podrškom koju može stjecati iz područnih ekonomskih mreža. Rastuća svjesnost u mnogim zapadnim zemljama da je njihova suverenost pod pritiskom iz različitih izvora i sila postavlja pred njih (često prvi put) pitanja koja su bila vidljiva mnogim državama i znatno prije. [...] *De jure* suverenost ima najveću važnost onim zemljama kojima je ranije poricana; ali *de jure* suverenost nije, dakako, isto što i *de facto* ili praktična suverenost.²⁸

28 Held, David, "Democracy: From City-state to a Cosmopolitan Order"; u: Goodin, Robert E. i Philip Pettit, ur. *Contemporary Political Philosophy: An Anthology*, Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd, 2003, 78–101, 88–89.

Ideja bosanske suverenosti temeljena je na evropskim političkim procesima u posljednjim stoljećima. Kulturna i politička povijest Bosne i njenog naroda u sebi i sobom uskladive su s tim procesima. Ali mogućnosti te suverenosti *de jure* i *de facto* poricane su u hegemonijskim teleologijama srpstva i hrvatstva. Kada su te tri države, Srbija, Hrvatska i Bosna, na kraju dvadesetoga stoljeća postale *de jure* suverene, nije prestalo poricanje i *de jure* i *de facto* bosanske suverenosti.

Ideologija antisuverenizma bitan je sadržaj odnosa Srbije i Hrvatske prema Bosni. Zato za većinu bosanskog naroda, nesvedivog na *constituent peoples*, pitanje suverenosti i njene obrane nije samo pretpostavka očuvanja vladavine prava kojoj ta država pripada već je i mnogo više od tog. Svi oblici ugrožavanja bosanske suverenosti prijetnja su opstanku bosanskog naroda. Za njegov muslimanski dio to je jasno i pored učinaka ideologijske anestezije koju su mu nametali i održavali vojnici etnonacionalističkog antisuverenizma. A taj ideologijski zasnovan i različitim sredstvima održavan antisuverenizam, kao bitna dimenzija antibosanstva, omogućavao je i maskirao hegemonijske odnose Srbije i Hrvatske prema bosanskohercegovačkoj suverenosti, teritorijskoj cjelovitosti i političkoj neovisnosti, odnose suprotne internacionalnom pravu.

Sve dok i Srbija i Hrvatska ne priznaju i *de jure* i *de facto* bosansku suverenost, sve dok iz svojih državnih politika ne isključe sve oblike paternalizma prema bosanskome društvu i njegovoj državi, i jedna i druga država bit će činitelji geopolitičke nestabilnosti i prijetnja miru. Ako se ne dogode bitne promjene u tim državnim politikama, bosanska suverenost činit će se slabom. Tako će se i Srbija i Hrvatska predstavljati i sebi i svijetu kao branitelji prava etnonacijskih zajednica u uznemirenoj bosanskohercegovačkoj naciji, iako su zapravo te države glavni krivci za takvo stanje.

Bosna, Srbija i Hrvatska (i Crna Gora) jesu nerazdvojivo međusobno povezane historijom i kulturom, te posljedično i politikama. Ali njihova saradnja u zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda pretpostavlja, prije svega, odustajanje od svih oblika antisuverenizma u odnosima s Bosnom i njenim narodom, koji čine i nerazdvojivi *constituent peoples*. Samo u suverenoj bosanskoj državi moguće je ozbiljenje ljudskih prava i temeljnih sloboda svih njenih građana.

Kakve god da su razlike među *constituent peoples* bosanskohercegovačkog društva i njegove države, nastojanja da oni budu rastavljeni i svedeni na dijelove državne teritorije kao isključivo njihove mogu biti ozbiljna jedino ako u tom pothvatu, kako ističe Ernest Gellner, budu “ili poubijani ili prognani ili asimilirani svi nenacionalni”²⁹. Svako takvo nastojanje, kako ističe Allen Buchanan, “mora biti odbačeno zato što bi *moralne štete* čak i pokušaja da bude primijenjeno bile nedopustive”³⁰. Upravo zato sva zalaganja za povezivanje i saradnju država, u kojima bi sudjelovala i bosanska, pretpostavljaju priznanje i *de jure* i *de facto* bosanske suverenosti, javno odbacivanje ideologije antibosanstva te priznanje i osudu dogođenih zločina, uključujući i genocid.

Spomenuta nastojanja da složeno tkivo bosanske pluralnosti bude raskidano, ozbiljivana u zločinima najgore vrste, obuhvata i održava ideologija antibosanstva, čije je značenjsko polje višedimenzionalno. Jedna od tih dimenzija je antisuverenizam, koji potvrđuje programsko nastojanje psihičkog i fizičkog rastavljanja i razgraničenja cjeline bosanskog društva u *constituent peoples*. U svaki model domišljen radi postizanja tog uključeni su i diskriminacija i obespravljanje i pojedinaca i skupina u bosanskoj društvenoj cjelini. A to znači onemogućenje vladavine prava u skladu s internacionalnim standardima.

Takva nastojanja, uz to, doprinose i razaranju povjerenja kao kapital društvene cjelovitosti i kohezije. A povjerenje je središnje pitanje u teorijskom razumijevanju politike. Ono je pretpostavka i preduvjet ekonomskog rasta. U društvima visoke razine povjerenja manja je razina korupcije, a više je društvene i ekonomske jednakosti i ljudi koji su osobno zadovoljni svojim uvjetima života.³¹ U takvim društvima šticeva su ljudska prava i temeljne slobode. Ona su u pravilu demokratska.

Društvenu ravnotežu koja koristi svima moguće je održavati ako oni činitelji pluralnosti koji su voljni sarađivati imaju povjerenje u takvu volju i ostalih. Govoreći o manjku tog povjerenja, politički filozof Bo Rothstein napominje:

²⁹ Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1983, 2.

³⁰ Buchanan, Allen, “Secession and Nationalism”; u: Goodin, Robert E, Philip Pettit i Thomas Pogge, ur., *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Malden, MA: Wiley – Blackwell, 2012, 755–766, 757.

³¹ Vidjeti, naprimjer: Helliwell, John F., “Well-being, social capital and public policy: What’s new?”, *Economic Journal*, 116/510 (2006): 34–45.

Ako nema tog povjerenja u voljnost drugih da sarađuju, grupa (ili društvo) može također pasti u hobsovsku “podlu, okrutnu i gadnu” društvenu zamku u kojoj je svakome gore nego što bi bilo ako bi izabrali da sarađuju. Budući da je povjerenje u druge sudionike saradnje teško postići čim drugi sudionik djeluje prijevarno, grupa (ili društvo) obično se ne može izbaviti iz takve društvene zamke, čak ako bi i svi pojedinačni sudionici te saradnje željeli da to učine.³²

Takvo naznačavanje krajnosti u odnosu činitelja društvene pluralnosti samo je retoričko ukazivanje na nužnost da zapadanje u prividni bezizlaz bude zapriječeno. Ali, nema i ne može biti ni neprijateljstava ni prijateljstava koji su neizmjenjivo fosilizirani. Politika je suštinski izmirivanje suprotstavljenih interesa. Kada je riječ o bosanskom pitanju, u središtu svake politike mora biti razumijevanje i otklanjanje uzroka i posljedica djelovanja na osnovi ideologije antibosanstva.

Radi ozbiljenja antisuverenizma, najvažnije dimenzije antibosanstva, u etnonacijskim ideologijama prihvaćani su i promicani gotovo svi neetički sadržaji kvazipolitike, a zapravo antipolitike. Zločini izvršeni radi postizanja ciljeva antisuverenizma, čak i onda kad su presuđeni na internacionalnim sudovima, nisu otklonili prisutnost ideologije antibosanstva, u kojoj živi i genocidska klica iz etnonacijskih politika suprotstavljenih suverenosti, teritorijskoj cjelovitosti i političkoj neovisnosti bosanske države.

Razumijevanje te tvrdnje moguće je ili kao neosporive istine dostupne u svakom promatranju ili kao pretpostavke koju tek treba provjeriti. I jedno i drugo može biti promatrano na osnovi teorijskih i empirijskih uvida u stanje društvenog povjerenja u cjelini bosanskog naroda obuhvaćenog ustavnim postavkama o suverenosti, teritorijskoj cjelovitosti i političkoj neovisnosti u internacionalnom poretku.

Na svim razinama odnosa pojedinaca i grupa u bosanskohercegovačkom društvu postoje različiti razlozi i za povjerenje i za nepovjerenje. Snaženje povjerenja i suzbijanje nepovjerenja interes je svih. Sociologinja Barbara Misztal ističe: “Prije svega, povjerenje, držeći naše mišljenje otvorenim prema svakom dokazu, osigurava komunikaciju i dijalog.”³³ Pojedinci i skupine koji kulturnu i političku zbilju bosanskog društva prevode u svoje ideologijske imaginacije antibosanstva, u kojima komunikacija i dijalog nisu ni

32 Rothstein, Bo, “Trust and Social Capital”; u: Goodin, *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, 830–841, 832. Vidjeti također: Hardin, Garrett, “The Tragedy of the Commons”, *Science*, 612 (1968): 1243–68.

33 Misztal, Barbara A., *Trust in Modern Societies: The Search for the Bases of Social Order*, Cambridge: Polity Press, 1996, 10.

mogući, posežu za antisuverenizmom kao sredstvom uništavanja povjerenja. Time nanose štetu i sebi i drugima.

Dva su oblika onemogućavanja komunikacije i dijaloga u bosanskohercegovačkoj politici. Oba su perfidna i uglavnom neshvaćena. Tiču se odnosa pojma *constituent peoples* prema bosanskoj naciji, to jest prema cjelini društva obuhvaćenog bosanskohercegovačkom ustavnom vladavinom. Tako se tiču i tumačenja ustavnog određenja pojma *constituent peoples* u okviru ideologijskog antibosanstva. Nijedan od njih nema i ne može imati ni ustavno utemeljenje niti pravdanje u političkoj filozofiji.

Prvi je isticanje zahtjeva o legitimnom predstavljanju svakog od tri *constituent peoples*. Ozbiljenje takvog zahtjeva uključuje pet nedokazivih pretpostavki: (1) bosanskohercegovačko društvo je rastavljivo u njegove konstituente na osnovi etničnosti; (2) svaka od tih pretpostavljenih sastavnica homogena je izborna jedinica; (3) u zamišljenim etnički homogenim jedinicama moguće je isključiti sve druge; (4) politička stranka koja bi dobila najveći broj glasova neke etničke zajednice bila bi jedini predstavnik jedne od tri etničke konstituente i (5) takav koncept nije rasistički i uskladiv je s Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, a tako i s Ustavom.

Tih pet sadržaja antibosanskog obrasca o predstavljanju *constituent peoples* temelj su drugog od dva spomenuta oblika onemogućavanja komunikacije i dijaloga u bosanskohercegovačkoj politici. Temelj su još jedne ideologijske konstrukcije, neuskладive s internacionalnim standardima – paradokсне ustavne pretpostavke o navodnoj mogućnosti dogovora *constituent peoples*. Na toj ustavnoj pretpostavci ustrajavaju nasljednici razaranja bosanskohercegovačke državne suverenosti i poricatelji činjenice da je Dejtonski sporazum i *de facto* i *de jure* proces kojim se bosanskohercegovačko društvo i njegova država iz izvanrednog stanja prevode prema potpunom uređenju u skladu s internacionalnim standardima.

Zagovornici te ideologijski podržavane imaginacije o navodnom dogovoru *constituent peoples* predstavljaju tu imaginaciju kao moguću, nužnu i Ustavom zajamčenu. U tome su pretpostavljeni i potpuna etnička homogenizacija i potpuno rastavljanje *constituent peoples* u subjekte političkog dogovaranja. To je zagovor etničke segregacije, političkog totalitarizma i obespravljivanja ljudi na etničkoj, religijskoj, rasnoj i političkoj osnovi. A to Ustav, s obzirom na u njega uključene dokumente internacionalnog prava, ni direktno ni posredno ne dopušta. Prema tome, nikakav dogovor etnički i ideologijski homogeniziranih *constituent peoples* nije moguć ni teorijski ni praktično.

Pravo svih činitelja pluralnosti *constituent peoples* ozbiljivo je u političkom poretku kojem je temelj pravo pojedinca. Iz tog prava izvediva su ostala. Tvrdnje o mogućnosti razdvajanja ne uvažavaju ni bosanskohercegovačku ni svjetsku zbilju. Sve nacije su pluralne. Izmirivanje njihovih suprotstavljenih interesa moguće je u državnim institucijama kao okviru komunikacije i dijaloga. Sve mimo toga su rat i prijetnje njime. Oba spomenuta oblika onemogućavanja komunikacije i dijaloga u bosanskohercegovačkoj politici zapravo su ideologijske konstrukcije u antibosanskim tumačenjima Ustava i ustavne vladavine. Nisu odvojiva od antipolitike kao temelja i okvira nastajanja i štíćenja korupcije.

Na temelju opsežnih istraživanja dokazano je da “društveni kapital i povjerenje napreduju, kako se čini, kada je korupcija niske razine, i kada su vladine ustanove dostojne povjerenja te mogu primijeniti politike koje podstiču različite oblike jednakosti.”³⁴ A svi oblici antisuverenizma podstiču i snaže korupciju na svim razinama društva. I obrnuto, (ne)kultura korupcije podstiče i snaži antisuverenizam kao bitnu dimenziju ideologijski zasnovanog programa antibosanstva. I što je u svemu tome najgore, zapriječenost komunikacije i dijaloga u bosanskohercegovačkoj politici osigurava trajanje genocidske ideologije, te tako prijeti i ponavljanjem zločina genocida.

Bosanskohercegovačka država nije historijski, kulturno i politički izdvojiva iz svega što u savremenoj političkoj filozofiji određuje pridjev evropski. Evropska unija kao ideja, ideal i program jedinstva u razlikama znači međusobno otvaranje svih činitelja tog jedinstva jednih prema drugima, ali uz uvažavanje i štíćenje razlika. U toj ideji, idealu i programu valja tražiti budućnost svih država Jugoistočne Evrope. To pretpostavlja promjene u njima koje će im omogućiti uskladivost s kulturom i politikom Evropske unije kao zagovora i ozbiljivanja postojanog razvoja u štíćenju ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Poteškoće u bližim i daljim povijestima evropskog geopolitičkog prostora kojem pripadaju Bosna, Crna Gora, Hrvatska, Kosova i Srbija, s nerijetkim erupcijama užasavajućih ubijanja, progona i razaranja, uzrokovane su prije svega nastojanjima da budu ozbiljene ideologijske imaginacije o homogenoj i suverenoj Srbiji, te uzvratno na to o homogenoj i suverenoj Hrvatskoj. U tome su poricana i zatirana postojanja svih drugih na zajedničkom geopolitičkom prostoru koji su politički osvjestivi u svojim suverenim državama, a to znači u nužnosti države kao sredstva u politici pluralnih društava.

34 Rothstein, “Trust and Social Capital”, 838.

Ideja, ideal i program otvaranja i povezivanja država Jugoistočne Evrope – Albanije, Bosne, Crne Gore, Kosove, Sjeverne Makedonije i Srbije – koje zagovara Aleksandar Vučić, predsjednik Republike Srbije, načelno su prihvatljivi svima. Ali praktično su opasni i prijeteći sve dok Srbija ne prizna suverenosti svih država u svom okruženju, sve dok se ne prestane ponašati prema njima kao manje suverenim od nje te zato i s manje nepovredivosti dostojanstva svih njihovih građana. U protivnom, sva takva zalaganja bit će epsko *Zidanje Skadra* – “Što majstori za dan ga sagrađe, / To sve vila za noć obaljuje.” U tome će iza plemenitih zagovaranja trajati sumnja svih koji u već dogođenome – a kada je riječ o Bosni i njenim ljudima, u ubijanjima, progonjenima i razaranjima dugog trajanja – imaju sve razloge da spriječe moguću prijevaru, skrivanu iza još jednog maskiranja antibosanstva.

Ako takvo maskiranje poricanja i razaranja suverenosti, teritorijske cjelovitosti i političke neovisnosti bosanskohercegovačke države ne bude otklonjeno i onemogućeno, ako u državnim politikama Srbije i Hrvatske budu nastavljeni stavovi i ponašanja temeljeni na ideologiji antibosanstva, ako u Bosni budu i dalje poricani standardi internacionalnog prava, ako politički subjekti Srbije i Hrvatske nastave uplitanja i arbitriranja u bosanskohercegovačkim nastojanjima da bude uspostavljena vladavina prava – agonija bosanskohercegovačkih ljudi bit će pogoršana, a muslimani bosanskog naroda utjerivani i psihički i fizički u geta, a zapravo u koncentracijske logore kojima vladaju vanjske i unutarnje etnonacionalističke oligarhije: vanjske, u značenju nastavljanja antibosanskih djelovanja Srbije i Hrvatske; unutarnje, u nastavljanju svođenja bosanskog naroda na ideologijski konstruirano i organizirano muslimanstvo, preinačeno u prijeteću karikaturu potrebnu za održavanje genocidskih programa i poricanja dogođenog genocida.